

О‘ЗБЕК ТИЛИНИНГ ТАРИХИ ВА HOZIRGI KUNDAGI O‘RNI

Choriyeva Gulchehra Umbar qizi

ChDPU O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Shermatova Umida Sapayevna

ChDPU gumanitar fanlar fakulteti, o‘zbek adabiyotshunosligi

Kafedrasi filologiya fanlari doktori, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilining tarixi, rivojlanish bosqichlari, dunyo tillari va laxjalar, milliy tilni o‘qitishning afzalliklari hamda buning muhim ahamiyatga egali yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili, turkum, adabiy til, og‘zaki ijod, qadimgi xalq, o‘zbekcha so‘zlar, fors-tojikcha, arabcha va ruscha so‘zlar, laxjalar.

O‘zbek tili (O‘zbekcha yoki Turkiy O‘zbekcha) — Oltoy tillari oilasining turkiy tillar turkumiga kiruvchi tildir. Ushbu til O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq davlat tili hisoblanadi. Davlat tili haqidagi Qonun 1989-yil 21-oktabrda qabul qilingan. 1995-yil 21-dekabrda takomillashtirildi. O‘zbek adabiy tili tarixi quyidagi davrlarni o‘z ichiga oladi:

Miloddan oldingi davrlardan to X asrlargacha bo‘lgan davr. Bu davrdagi tilida qadimgi turkiy til deb yuritiladi. Qadimgi xalq og‘zaki ijodi namunalari, O‘rxun-Enasoy yodgorliklari (VI-VII asrlar) shu tilda yaratilgan. XI-XIV asrlarda amalda bo‘lgan til eski turkiy til deb ataladi. Mahmud Qoshg‘ariyning «Devonu-lug‘atit-turk» («Turk tillari devoni»), Yusuf Xoshojibning «Qutadg‘u bilig» («Saodatga yo‘llovchi bilim»), Ahmad Yugnakiyning «Hibat ul-haqoyiq» («Haqiqatlar armug‘oni»), Xorazmiyning «Muhabbatnoma», Rabg‘uziyning «Qissai Rabg‘uziy» asarlari shu tilda yaratilgan.

XV asrdan XIX asrning ikkinchi yarmigacha qo‘llangan til eski o‘zbek adabiy tili deb nomlangan. Atoyi, Sakkokiy, Sayfi Saroyi, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Turdi, Maxmur, Gulxaniy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy va boshqako‘plab ijodkorlarning asarlari shu tilda yaratilgan. XIX asrning ikkinchi yarmidan hozirgi davrgacha ishlatib kelayotgan til hozirgi o‘zbek adabiy tili deb ataladi. «Turkiston viloyati gazetisi» nashr qilina boshlagan vaqtdan (1870-yildan) e‘tiboran to hozirgi kungacha yaratilgan barcha asarlar hozirgi o‘zbek adabiy tilining namunalari hisoblanadi.

O‘zbek tili XI asrdan boshlab mustaqil til sifatida shakllana boshladi va XIII asrda eski o‘zbek adabiy tili shakllanib bo‘ldi. Eski o‘zbek tilining rivoji buyuk Alisher Navoiyning nomi bilan bog‘liqdir. U eski o‘zbek tilining keng imkoniyatlaridan foydalangan holda ajoyib asarlar yaratibgina qolmasdan, bu tilni ilmiy jihatdan chuqur

tadqiq qiluvchi „Muhokamat-ul-lug’atayn“ nomli yirik ilmiy asar ham yozdi va unda o‘zbek tilining boshqa tillardan hech kam emasligini ishonarli misollar bilan isbotlab berdi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilining lug‘at tarkibi asosan, 5 manba negizida tashkil topga :

1. umumturkiy so‘zlar. 2. o‘zbekcha so‘zlar. 3. fors-tojikcha so‘zlar. 4. arabcha so‘zlar. 5. ruscha so‘zlar.

O‘zbekcha so‘zlar o‘zbek tili sharoitida, o‘zbek tili yoki boshqa til elementlari yordamida ko‘pgina so‘zlar yaratilgan. Masalan: ishxona, so‘roq, ulfatchilik, bog‘dorchilik... Fors tillaridan o‘zlashgan so‘zlar hozirgi o‘zbek tilida tubandagi kabi so‘zlar bor. Ular dasturxon, chiroq, parda, marvarid, marjon...

Arab tilidan o‘zlashgan so‘zlar. Arab so‘zlari o‘zbek tiliga VII-VIII asrlardan boshlab kiradi. Bu hol arablarning shu davrda O‘rta Osiyoni zabt etishlari bilan bog‘liq. Hozirgi o‘zbek tilida arab tilidan kirgan quyidagi kabi so‘zlar mavjud: kasb, mehnat, hayvon, ittifoq, millat... Arab so‘zlari birinchidan, kitob, madrasa, din, davlat tuzimi orqali kirgan. Ikkinchidan, Eroni tillar orqali kirgan. Uni masalan arab so‘zlariga tojikcha morfemalar qo‘shib yasalgan. Masalan: darhaqiqat, mansabdor, mulkdor, baquvvat... kabi so‘zlardan bilsa bo‘ladi.

Rus tilidan o‘zlashgan so‘zlar. O‘zbek milliy tilining shakllanishi va rivojlanishida rus millatining tili g‘oyat katta rol o‘ynaydi. Rus xalqi bilan o‘zbek xalqi orasidagi yaqin aloqa, ayniqsa ruslarning iqtisodiy va madaniy ta’siri rus tilidan ruscha va yevropa tillariga oid so‘zlarning o‘zbek tiliga kirishiga sabab bo‘lgan. Rus tilidan o‘zlashgan so‘zlar: fabrika, gimnaziya, doktor, shapka...

Til – millatning ma’naviy boyligidir. Til nafaqat muammola vositasi – balki xalqning madaniyati, urf-odati, uning turmush tarzi, tarixidir. Lingvist olimlarning fikricha, yana 25 yildan so‘ng hozirgi muamolada bo‘lgan tillarning o‘ntasidan bittasi saqlanib qolar ekan. Bugungi kunda dunyoda 6809 ta til mavjud bo‘lib, ularning teng yarmi sakkizta davlat – Meksika, Indoneziya, Kamerun, Braziliya, Hindiston, Xitoy, AQSh va Rossiya hissasiga to‘g‘ri keladi. Eng ko‘p tilli mamlakat sifatida Hindiston tan olinadi. Bu mamlakatda aholi 845 til va laxjada so‘zlashadi. Ikkinchi o‘rinda esa 600ta til va shevada so‘zlashuvchi Papua — Yangi Gvineya turadi.

Sayyoramizda eng ko‘p aholi so‘zlashadigan til sifatida xitoy, ingliz va ispan tillari tan olingan. Birinchi o‘nlikka hindi, bengal, arab, portugal, nemis, rus va yapon tillari ham kiritilgan. Jahon tillarining atigi 4 foizi Yevropa qit’asiga to‘g‘ri kelsada, eng ko‘p so‘zlashuvchi tillarning teng yarmi “ko’hna qita”da ekani ma’lum bo‘ldi.

Qadimda xalqlar o‘z turar joylaridan majburan ko‘chirilganlari bois ular boshqa mintaqalarda so‘zlashuvchi xalqlar bilan qorishib ketib, ularni tillarini o‘zlashtirishga majbur bo‘lgan. Lotin Amerikasidagi ayrim xalqlar esa alkogol va giyohvand moddalar iste’moli tufayli yo‘q bo‘lib ketgan. Endilikda esa kichik bir xalq yoshlarining kelajagi porloq sifatida ko‘riladigan ikkinchi xalq tilidan foydalanishga urinayotgani bois tillar

yo'qolmoqda.

Qachonki bolalar o'z ona tillarida o'qishni to'xtatar ekan, o'sha til yo'qolib ketish arafasiga kelib qoladi. Tillarni saqlab qolish bu o'sha xalqning madaniyati,urf-odati, rasm-rusumlarining saqlanib qolinishini anglatadi. Chunki, xalq taqdiri til taqdiri bilan bevosita bog'liq. Til har bir millat madaniyatining o'zagidir. Shu sababli ham tilning saqlanishi xalq taraqqiyoti va kelajagini belgilaydi. Til xalqni birlashtiradi, tarbiyalaydi, o'qitadi, urf-odat, an'alarini saqlaydi. Shunday ekan,ona tilimizning xalqaro miqyosdagi obro'-e'tiborini yuksaltirishda, uni milliy va umumbashariy tushunchalar asosida taraqqiy etgan tillar safiga qo'shishda har birimiz tilimizga chuqur hurmat bilan yondashimiz kerak.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hozirgi o'zbek adabiy tili / Ra'no Sayfullayeva . - Toshkent. 2009
2. T.F. Shodiyev " Ona tili" Toshkent . 2017.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005)
4. Xalq so'zi», 2001 yil, 25 oktyabr
5. https://uz.wikipedia.org/wiki/O'zbek_tili.
6. http://uza.uz/uz/politics/prezident-shavkat-mirziyoyevning-o'zbek_tiliga_davlat_tili_m.-21-10-2019.
7. Tursunov U ., O'rinboyev B., Aliyev A. O'zbek adabiy tili tarixi . - Toshkent: " O'qituvchi" , 1995.